

85 гадоў з дня
нараджэння
Алеся
Петрашкевіча

Алеся (Аляксандр Лявонавіч) Петрашкевіч (1 траўня 1930, в. Пярэвалачня, Талачынскі раён - 24 жніўня 2012) - беларускі гісторык, драматург і сцэнарыст. Кандыдат гістарычных навук (1967), заслужаны працаўнік культуры Беларусі (1975), лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі (1976) за ўдзел у падрыхтоўцы і выданні Беларускай Савецкай Энцыклапедыі.

Скончыў БДУ (1955). Працаваў у ЦК ЛКСМБ, ЦК КПБ. У 1967-75, 1979-91 адказны сакратар, намеснік галоўнага рэдактара "Беларуская Савецкая Энцыклапедыя". У 1975-76 - рэктар Менскага інстытута культуры. У 1991-98 кіраўнік цэнтра па выданні гістарычна-дакументальных хронік "Памяць".

Працаваў у розных жанрах драматургіі. Спробы спалучыць камедыінасьць і праблемнасьць былі зроблены ім у п'есе "Куды ноч, туды сон" (іншая назва - "Ка-та-стро-фа", 1987, паст. 1988).

У скарыніне значнае месца займае драматургічная дыялогія А. Петрашкевіча "Напісанае застаецца" (1978, паст. 1979) і "Прарок для Айчыны" (1991).

Аўтар п'ес "Адкуль грэх?" (1969), "Злыдзень" (1973), "Трывога" (1974), "Укралі кодэкс" (1976), "Соль" (1981), "Русь Кіеўская (Гора і слава)" (1982), "Змова" (1983), "У спадчыну - жыццё" (1985), "Мост упонерак ракі" (1986), "Воля накрыжы" (1994), "Меч Рагвалода" (1996) ды іншых. Выдаў драматургічныя зборнікі "П'есы" (1976), "Соль" (1986), "Воля накрыжы" (2000), "Здрапэжаная зямля".

Напісаў сцэнарыі мастацкіх фільмаў "Уваскрэсная ноч" (1977), "Час выбраў нас" (у сааўтарстве з У. Халіпам" (1978), лібрэта оперы "Новая зямля" паводле твора Я. Коласа (1982).

П'еса "Дагарэла свечка..." ўпершыню была пастаўлена ў вучэбным тэатры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры ў 1988 годзе, а ў 1997 годзе адбылася яе прэм'ера ў Нацыянальным акадэмічным тэатры імя Янкі Купалы.

Многія гады Алеся Петрашкевіч быў сябрам рэдакцыі газеты "Наша слова". Многія п'есы А. Петрашкевіча ўпершыню былі надрукаваныя ў нашай газеце.

Вікіпедыя.

На якой мове размаўлялі Рагнеда і Гедымін?

Любая цывілізацыя мае свае асноўныя прыкметы. Да іх можна аднесці наяўнасць дзяржавы, гарадоў, манументальнай архітэктуры і пісьмовасць. бо кіраўнічая эліта павінна назапашваць і перадаваць дакладную інфармацыю ва ўсіх сферах свайго жыцця.

Наяўнасць пісьмовасці адразу прыводзіць да стварэння літаратурнай мовы, якую ведае і можа ёй карыстацца эліта грамадства, як духоўная, так і свецкая, і мовы "народнай", якая распадаецца на шматлікія мясцовыя дыялекты.

На тэрыторыі Беларусі першая дзяржава - Полацкае княства ўзнікла ў IX ст. на базе адной з асноўных крывіцкіх племянных групаў - палачанаў.

У гэты перыяд у Еўропе на VIII - XIII ст. прыпадае малы кліматычны оптымум-пацяпленне, што прывяло да ўзнікнення "эпохі вікінгаў", якая паспрыяла стварэнню і фармаванню шмат якіх еўрапейскіх дзяржаў і актыўнаму распаўсюджванню ва ўсходняй і Паўночнай Еўропе хрысціянства.

У гэты час узнікае полацкае славянскае гарадзішча на месцы пасялення балтаў (спачатку днепра-дзвінская, а потым банцэраўская археалагічныя культуры). Славянскае племя крывічоў заняло Полаччыну ў VIII - IX стст. У гэты перыяд у крывічоў, як і ў некаторых іншых славянскіх плямёнаў назіраецца працэс пераходу ад ваеннай дэмакратыі да раннефеадальнай дзяржавы і пачынаюць складвацца мясцовыя племянныя, а потым і дзяржаўныя эліты.

Ёсць меркаванне, што імя старэйшыны роду Крыў пасля аб'яднання родаў пад яго кіраўніцтвам перайшло на вялікае племя. Але кіраўнічае племя і род - заўжды заставаўся ў цэнтры. Гэты род - і ёсць першапачатковая старабеларуская эліта, якая выбрала для свайго сталага жыцця горад на Дзвіне - Полацк. Іншыя роды, а пазней і плямёны крывічоў пайшлі далей і стварылі такія этнічныя групы як ізборскія, смаленскія, а пазней і волжскія крывічы. Але доўгі час аж да XIII ст. Полацк быў для іх гістарычным і духоўным цэнтрам. У гэты час існавала і крывіцкая народная мова, на якой размаўлялі ўсе людзі Полацкай, Смаленскай і Цвярскай дзяржаваў, а таксама жыхары Пскова, які надоўга патрапіў у склад Ноўгарадскай дзяржавы, але ў XIV ст. набыў незалежнасць.

Крывічы паступова асімілявалі дняпроўскіх балтаў і стварылі новую этнічную супольнасць, якая дзякуючы крывіцкай мове стала славянскай.

У 862 годзе крывічы разам з іншымі плямёнамі за-

прашаюць да сябе варагаў, а потым разам з кіеўскім князем, варагам Алегам у 882 і 907 гадах робяць ваенныя выправы на Канстанцінопаль, дзе пазнаёміліся з высокай візантыйскай культурай.

У X стагоддзі Полацкая дзяржава выступае адным з галоўных канкурэнтаў з Ноўгарадам і Кіевам за кантроль над шляхам з "варагаў у грэкі", і мы ведаем правадыра полацкай кіраўнічай эліты варага Рагвалода і яго дачку Рагнеду. Такім чынам стварылася мясцовая варажска-крывіцкая эліта, якая потым і заснавала асобную полацкую дынастыю. На якой мове размаўлялі Рагвалод і яго дачка Рагнеда? Мы не ведаем, хто была жонка Рагвалода, але не выключана, што мясцовая жанчына, бо варагі вельмі рэдка бралі з сабою ў ваенныя ці гандлёвыя паходы жанчын.

Вядома, што Рагвалод ведаў сваю родную мову і потым засвоіў крывіцкую. Магчыма, што і Рагнеда магла ведаць мову бацькі. Такім чынам, вытокі нашай старабеларускай эліты сягаюць у X стагоддзе, прычым спачатку яна была дзвюхмоўная, але неўзабаве крывіцкая мова стала адзінай.

Часовая страта незалежнасці пасля захопу Полацка кіеўскім князем Уладзімірам не спыніла полацкую дзяржаўнасць, бо пасля замаху на сваё жыццё Уладзімір выслаў Рагнеду з малым сынам Ізяславам на Полаччыну ў горад Ізяслаў, названы ў гонар малога князя, ад якога пайшла развівацца дынастыя полацкіх князёў.

У 988 годзе Уладзімір прымае хрысціянства візантыйскага ўзору. Полацкая эліта гэты крок падтрымала адразу, бо Рагнеда прыняла манашаскі пастрыг пад імем Анастасія і заснавала ў Заслаўі першы жаночы манастыр, дзе памерла ў 1000 г.

Аднак у Полацку, у адозненне ад Кіева і Турава, гвалтоўнага прыняцця новай веры не было, і простае насельніцтва доўгі час верыла ў ставіх багоў, а іх жрацы-валхвы нават выступалі супраць хрысціянства ў Полацку. Полацкія князі не хрысцілі прымуцова сваіх саюзнікаў ліваў, лятгалаў, летапінскую літву і іншых.

Галоўная перавага хрысціянства для мясцовай эліты - гэта авалоданне пісьмом і вялікай антычнай і візантыйскай культурна-гістарычнай спадчынай.

Да сярэдзіны XII ст., калі Кіеўская Русь канчаткова распалася на асобныя самастойныя княствы на Беларусі склаліся тры моўныя варыянты, якія і леглі ў XIII ст. у аснову сённяшняй беларускай мовы:

1) мова мясцовых плямёнаў: крывічоў, дрыгавічоў і радзімічаў, якія і склалі аснову

новага беларускага этнаса.

2) стараславянская, альбо царкоўнаславянская мова, а дакладней салунскі дыялект старамакедонскай мовы, на якую ў IX ст. Кірыл і Мяфодзій пераклалі з грэчаскай мовы Біблію. Да нас гэтая мова прыйшла ў канцы X ст. у старабалгарскім варыянце разам з кірылічным алфавітам.

Аднак мясцовыя людзі яе не разумелі, і таму тутэйшыя адукаваныя людзі паступова беларусізавалі яе.

3) пісьмовая свецкая старабеларуская мова, на якой вялі справаводства, пісалі мастацкія творы і выкладалі ў школах. Гэта мова Ефрасініні Полацкай, Кірылы Тураўскага і славянскіх святароў Рыгора і Фамы.

З'явілася мясцовае летапісанне, Полацкі і Смаленскі летапісы. Умелі чытаць і пісаць і простыя людзі, асабліва гараджане. Пра гэта сведчыць безасцярожна граматы, знойдзеныя ў Смаленску, Віцебску і Меціславе. У XII ст. беларуская эліта наладзіла цесныя сувязі з Візантыяй. Смаленскі князь Раман стварыў гарадскія вучэльні, дзе выкладалі настаўнікі, запрошаныя з Візантыі і краін Заходняй Еўропы.

Такая ж сітуацыя складалася і ў Кіеве, дзе актыўна фармавалася свая стараўкраінская мова, вельмі блізкая, як і зараз, да беларускай.

Да сярэдзіны XII ст. з летапісаў знікаюць назвы старабеларускіх плямёнаў; так крывічы згадваюцца апошні раз у 1128 г., а полацкія князі называюць крывіцкімі ў 1140 і 1162 гг.

Спецыфічнай прыкметай старабеларускай эліты была роля жанчын, якія былі адукаванымі і ўплывалі на палітычную сітуацыю, пачынаючы ад Рагнеды. У гэтым яны бралі прыклад з Візантыі, дзе ў XII ст. існавала шмат адукаваных жанчын, у тым ліку жонкі і сёстры імператараў.

У XIII ст. палітычная і эканамічная сітуацыя ва ўсходняй Еўропе вельмі змянілася. На мяжы XII і XIII стст. у Прыбалтыцы з'явіліся крыжакі. У вусці Дзвіны яны заснавалі г. Рыгу, адабралі ў Полацка яго калоніі Герчыке і Кукунойс і закрылі прамы гандлёвы шлях у Балтыйскае мора, але неўзабаве падпісалі гандлёвыя пагадненні з Полацкам, Віцебскам і Смаленскам. Менавіта ў гэтых граматах мы ўжо бачым некаторыя адметныя рысы, уласцівыя жывой "народнай" беларускай мове. У гэтых гарадах немцы стварылі свае гандлёвыя цэнтры і збудавалі першыя на беларускай зямлі каталіцкія касцёлы ў Полацку і Смаленску. Пачаўся і ўплыў аднаго з паўночна-нямецкага дыялектаў (верхне-нямецкай мовы) на беларускую мову, асабліва ў галіне гандлю, мастацтва

і будаўніцтва. У гэты час у Паннямонні ўзніклі новыя моцныя беларускія гарады, і сярод іх на першае месца выйшаў Наваградка. Беларускі князь Мікола Ермаловіч паведама, што ўжо ў 1119 годзе Наваградка быў незалежны ад Кіева, а ў 1228 годзе войскі навагародцаў разам з тураўцамі і пінямамі ваявалі супраць Данілы Галіцкага. Вядома і імя навагародскага князя Ізяслава, а ў 50-60 гадах XIII ст. існавала і дзяржава - Навагародская зямля. У XII ст. тут была збудавана віцебскімі і полацкімі майстрамі мураваная Барысаглебская царква. Мясцовая эліта была вельмі багатай і жыла лепей, чым у Кіеве.

Пасля 1237 года значная частка ўсходнеславянскіх княстваў разам з Кіеўскім трапіла ў склад новай імперыі - Залатой Арды. Тады навагародская эліта запрасіла на княскі пасад з суседняй Літвы вядомага ваяра Міндоўга. Менавіта ён і стаў заснавальнікам новай дзяржавы Вялікага Княства Літоўскага.

Летапісная літва, гэта адно з нешматлікіх балцкіх плямёнаў, суседзяў беларусаў у XII - XIII стст. Мы ж не ведаем на якой мове гаварылі гэтыя людзі, ці была яна блізкай да мовы прусаў, яцвягаў ці жамойтаў, але ёсць меркаванні, што тут не абышлося і без фінаугорскага ўплыву (бо зусім недалёка жылі лівы, данікі і саюзнікі Полацка).

Аднак слядоў мовы гэтага племені ў беларускай мове не засталася, бо яна была даволі хутка асімілявана беларускай. Ужо сын Міндоўга Войшалк стаў праваслаўным манахам, заснаваў манастыр і, вядома, гаварыў на старабеларускай мове і ўмеў на ёй чытаць і пісаць. Такім чынам новая частка беларускай эліты балцкага паходжання засвоіла нашу мову, і яна стала адзінай дзяржаўнай мовай ў ВКЛ.

"У часы князя Гедыміна Летапісная Літва, ядро ВКЛ - гэта Верхняя і Сярэдняе Паннямонне - вобласць з беларускімі гарадамі Наваградкам, Гародняй, Слонімам, Ваўкавыскам, Вільняй і мяшанай беларуска-летувіскай вясковай ваколіцай. На поўначы Літвы жыло шчыльнай масай балцкае, пераважна летувіскае насельніцтва, якое было язычніцкім і не мела гарадоў, на поўдні - беларускае з ужо трывалымі хрысціянскімі традыцыямі і развітымі гарадамі. Паміж двума этнічнымі масівамі не існавала выразнай мяжы, а мелася шырокая кантактная зона, у якой мясцовыя балты паступова беларусізаваліся". З гэтам выказваннем вядомага беларускага гісторыка Алеся Краўчэвіча нельга не пагадзіцца. У язычніцкай частцы Літвы свайго пісьмовай мовы не было.

Толькі з канца XIV ст. пісьмовая культура ўвайшла ва ўнутранае жыццё Літвы і склаўся комплекс крыніц, якія больш падрабязна адлюстроўваюць рэаліі краіны (Летувы).

Пасля Крэўскай уніі, калі Ягайла стаў польскім каралём і са сваім беларускім дваром пераехаў у Кракаў, старабеларуская мова значна паўплывала на польскую і дапамагла ёй пазбавіцца ад шматлікіх нямецкіх запазычанняў.

У сваю чаргу на Беларусь пашырыла свой уплыў каталіцкая царква, якая прынесла нам латынь, і мы маем шмат лацінізмаў, асабліва ў XVI - XVIII стст., калі існавала лацінамоўная сістэма адукацыі. У гэты час з'явілася так званая беларуская рэдакцыя царкоўнаславянскай мовы, што прыкметна адрознівала мову беларускіх тэксаў ад мовы рэлігійных помнікаў тагачаснай Маскоўскай дзяржавы. Аб гэтым сведчыць мова такіх твораў канфесійнай літаратуры XV ст., як "Жыццё Аляксея, чалавека богага", "Пакуты Хрыста", "Аповесць аб трох каралях-вешчунах".

Асноўнымі цэнтрамі беларускай юрыдычна-дэлавой пісьменнасці з'яўляліся дзяржаўныя, прыватнаўласніцкія і магістрацкія канцылярыі.

Найважнейшыя дзяржаўныя акты, прывілеі і іншыя дакументы зацвярджала вялікакняская канцылярыя ў Вільні, якая мела свой уласны архіў (Метрыку). Большасць актаў і грамад Вялікага Княства Літоўскага ў XIV - XVI стст. былі напісаны кірыліцай, на старабеларускай мове.

Прамежкавае становішча паміж юрыдычна-дэлавой пісьменнасцю са старабеларускай моўнай асновай і канфесійнай пісьменнасцю з царкоўнаславянскай мовай займала мова свецкіх мастацка-літаратурных твораў. У пачатку XVI ст. Ф. Скарына ўвёў родную беларускую мову ў Біблію і гэтым самым паказаў яе раўнапраўе з класічнымі кананічнымі мовамі - лацінскай, грэчаскай, старажытнаўрэйскай.

З усіх жанраў беларускай літаратуры перыяду яе станаўлення найбольш дынамічна развіваліся летапісы.

Беларуска-літоўскія летапісы, паводле свайго складу, зместу і формы, падзяляюцца на 4 асноўныя групы: "Летапісец вялікіх князёў літоўскіх", Беларуска-літоўскі летапіс 1446 г., "Хроніка Вялікага Княства Літоўскага і Жамойцкага", "Хроніка Быхаўца".

Упершыню грунтоўны аналіз гэтых і іншых летапісаў зрабіў знакаміты беларускі гісторык Мікалай Улашчук.

Алег Трусаў,
спецыяльна для партала
ТБМ.